

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Szabóné Kozma Katalin

A felvilágosodás kori magyar gyermekirodalom nevelési eszméi

Témavezető:

Prof. dr. Pukánszky Béla

Eger, 2023

Tartalom

Bevezetés	3
A dolgozat elméleti háttere, szakirodalmi beágyazottsága	3
A dolgozat kutatási céljai, kutatási kérdései	5
A kutatás keretei, forrásai és helyszínei	7
A dolgozat kutatási módszerei, kutatási stratégiája	9
A kutatás főbb eredményei	11
Az alkalmazott módszer értékelése és a téma további kutatási lehetőségei	18
Felhasznált irodalom	20
A szerzőnek az értekezés témájához kapcsolódó publikációs listája	23

Bevezetés

A gyermekkor egy különleges szakasza az ember életének, ekkor szerzi meg az egyén a legelső tapasztalatait a világról, ekkor érik az első, akár az egész életét befolyásoló benyomások. A gyermekkor jellemzője, hogy időben véges, de hogy pontosan meddig tart, annak meghatározása koronként, kulturánként eltérő. A gyermekkorral sokáig nem foglalkoztak külön, természetesnek vették a meglétét. A gyermekkor-történeti kutatások kiindulópontját Phillippe Ariès 1960-ban megjelent *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (*A gyermek és a családi élet az ancien régime korában*) című műve, illetve az azt követő polémia nyújtotta.

Jelen dolgozattal a célunk az volt, hogy közelebbről megvizsgáljuk, vajon a 18–19. század fordulóján hogyan képzelték el a gyermekek nevelését, milyen jellemvonásokat, feladatokat és elvárásokat tulajdonítottak a számukra. A vizsgálat során a korszakban használt (szép)irodalmi és tankönyvi szövegeket elemezzük.

A dolgozat elméleti háttere, szakirodalmi beágyazottsága

A sokrétű kapcsolódás teszi lehetővé, hogy a gyermekkor többfajta szempontból vizsgálható legyen. Az egyes tudományterületek a saját módszertanaik felhasználásával jutnak közelebb ennek megértéséhez. A 20. század második felében az Amerikai Egyesült Államokban, illetve Nyugat-Európában új társadalomtörténeti irányatként jelent meg a mentalitástörténet, a mikrohistoria, a család- és gyermekortörténet. Magyarországon az 1990-es évektől kezdtek el a gyermekkel történeti, társadalom-, művelődés- és neveléstörténeti kontextusba helyezve foglalkozni.

A gyermek- és gyermekkor-történeti kutatásokhoz kapcsolódik a német *Kinder, Kindheiten und Kindheitsforschung* könyvsorozat, amely a témával kapcsolatos ismeretek gyarapítása mellett ütközteti is a különböző nézeteket. A *Presse und Geschichte* című könyvsorozat több tagja foglalkozik a magyar, osztrák és német kulturális viszonyokkal, így helyt kapott benne többek között a jozefinista idők ifjúsági irodalmának a vizsgálata (Seibert, 2002) is. A *History of Education & Children's Literature* folyóirat 2021-ben az utóbbi két évszázad Közép- és Dél-Európa transznacionális és transzkulturális oktatási modelljeiről adott ki tematikus számot, illetve a Habsburg Monarchia tanulóiról is jelent meg Magyarországot is

taglaló száma. A kanadai *Eighteenth-Century Fiction (ECF)* az 1660 és 1830 közötti időszak európai irodalmára és kultúrájára vonatkozó tanulmányokat és recenziókat jelentet meg. Az 1972-ben alapított *Journal for Eighteenth-Century Studies (JECS)* a 18. századdal kapcsolatosan változatos témákban fogad be tanulmányokat, 2006-ban különszámban foglalkozott a gyermekkori kultúrájával (*The Cultures of Childhood*).

A vizsgált témához kapcsolódóan az újkori neveléssel és gyermekirodalommal kutatásokkal foglalkozó külföldi szakirodalomból a következőket tartjuk kiemelésre fontosnak: Barbara Whitehead az európai leánynevelés történetének 1500 és 1800 közötti időszakát vizsgálta (1999). Ewers és Seibert (1997) feldolgozták az osztrák gyermek- és ifjúsági irodalom 1800-tól napjainkig terjedő időszakát. Johanna Hopfner a német nőnevelésnek a 19. század eleji történetét kutatta (Hopfner, 1990). Ingrid Tomkowiak az 1770 és 1920 közötti időszak német nyelvű iskolai olvasókönyvek elbeszélésanyagait tárta fel (Tomkowiak, 1993). A gyermekkori történeti vizsgálatának áttekintését nyújtja könyvében Martina Winkler (2017). Linda Pollock a patriarchális testvérkapcsolatok mindennapi dinamikáját kutatta (Pollock, 1998; idézi: Erdélyi, 2019, 157. o.).

A magyar nyelvű szakirodalmat illetően a '90-es évektől vették kezdetüket a rendszeres gyermekkori-történeti kutatások. Szabolcs Éva (1999) a sajtóra mint forrásanyagra támaszkodva mutatta be a gyermekkortörténet vizsgálatának egyik lehetséges módját. A dualizmus kori pedagógiai sajtójából kiválasztott lapokat a tartalomelemzés módszerével vizsgálta. Szintén Szabolcs Éva (2011) a korabeli pedagógiai szaksajtó elemzése alapján vezette végig az iskolás gyermek konstruálódási folyamatát 1868-tól, a tankötelezettség bevezetését követő időszaktól kezdődően az azt követő mintegy négy évtizedet vizsgálva.

A nyolcvanas évektől a gyermekkort új értelmezési keretek között vizsgálták. Az újabb keletű, szociológiai indíttatású kutatások egyik fő célja annak a szocializációs folyamatnak a bemutatása volt, amely során a gyermek a társadalom szereplőjévé vált. Ennek az újfajta, szociológiai alapokon nyugvó gyermekkori-kutatásnak a fő vonulatait mutatta be könyvében Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2005).

Pukánszky Béla *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben* című monográfiájában (2005) gyermekkori-történeti szempontú elemzés során az adott korszak embereszményét és gyermekképét hasonlította össze a nevelés célja és a praktikus gyermekfelfogás tekintetében a kor mérvadó neveléstani kézikönyvei és tankönyvei alapján.

Baska Gabriella, Hegedűs Judit és Nóbik Attila könyvükben (2013) a magyar neveléstörténeti kutatások utolsó két évtizedében végbemenő tematikai és módszertani változásairól, gazdagodásáról írtak. A neveléstörténeten belül új kutatási területek jelentek meg, így a gyermekkor-történet, a történeti oktatásszociológia, az életreform-mozgalmak kutatása, a neveléstudomány története, a nőtörténet. A módszertan területén is történt gazdagodás többek között a tartalomelemzés és az ikonográfiai elemzés megjelenésével.

Kéri Katalin az újkori Magyarország leánynevelését és művelődéstörténetét dolgozta fel (2018). Az elsősorban a közép- és felső társadalmi rétegek leányainak nevelésére koncentráló munkájában folyamatos összehasonlítással élt az európai nevelési törekvésekkel. Fehér Katalin (1999) a 19. század eleji sajtót neveléstudományi szempontból vizsgálva mutatta be a felvilágosodás korának nevelési eszméit. Monográfiájában a sajtótermékeket mint korábban feltáratlan forrásanyagot használta fel. Későbbi munkájában Fehér Katalin a korabeli értelmiségi réteg szemszögéből tárgyalta a felvilágosodás korának nevelésügyét (Fehér, 2017).

Több hazai folyóirat is feldolgozta tematikus számban a gyermekkort, így a *História*, a *Műhely*, az *Iskolakultúra*, a *Gyermeknevelés*. A *História* a gyermek személyét, akit a jövő zálogaként aposztrofálják, járják körül olyan új témákat, szempontokat érintve, amelyek mentén további társadalom- és művelődéstörténeti vizsgálódások folytathatóak. Glatz Ferenc egyúttal felvetette az „individuais történeteszemlélet” szükségességét (Glatz, 1997, 4. o.).

A *Műhely* kulturális folyóirat egyik tematikus száma 1999-ből a témák színes palettáját felsorakoztatva adott számot a gyermeki létről. Az *Iskolakultúra* 2002-ben leköszölte az I. Országos Neveléstudományi Konferencia gyermekkortörténeti szimpóziumainak az előadásait, a *Gyermeknevelés* 2017-ben *A gyermekkortörténet és ikonográfia* címmel állított össze egy tematikus számot.

A dolgozat kutatási céljai, kutatási kérdései

A kutatás két problémakör vizsgálata köré szerveződött:

A vizsgált korszak gyermekszemléletét mennyiben tükrözik vissza a gyermekek számára írt könyvek?

Milyen módon és milyen okok miatt igyekeztek a családon belül a társadalmilag elfogadott viselkedést a gyermekekben kialakítani?

Az első kérdéskör esetében részint a fiktív történetek gyermekszereplőinek a tulajdonságait vizsgáljuk különféle szempontok alapján, a második kérdéssel a család szerepét nézzük meg a nevelés folyamatában.

A kutatás kezdetén abból az előfeltevésekből indultunk ki, hogy neveléstörténeti munka esetében is lehetséges az irodalmi szövegek vizsgálata. Hans-Heino Ewers szerint a gyermekirodalomban visszatükröződnek a társadalmi változások és a gyermekekkel szemben támasztott elvárások és normák. A gyermekirodalom tehát letükrözi az adott kor szellemiségét, ami által a gyermekirodalmi művek tanulmányozása más tudományágak képviselői számára is érdekes lehet, nemcsak az irodalomtörténészek számára. Az interdiszciplináris területen mozgó dolgozat kapcsolódik a neveléstörténeti, a gyermekkor-történeti és a művelődéstörténeti kutatásokhoz.

A vizsgált korszakban egymással párhuzamosan több olyan folyamat is lezajlott, amelyek előmozdították a gyermekeknek készült könyvek elterjedését, illetve azok olvasmányanyagának a megformálódását. A felvilágosodás időszakában végbemenő szekularizációs folyamatok több területen is éreztették a hatásukat: Az állam átvette az egyháztól az iskolák működtetését. Kialakult, illetve kialakulóban volt a polgári réteg, amely a megszerezhető műveltség területén már más igényekkel lépett fel, mint az korábban elérhető volt az iskolákban. A nyomdászat fejlődése lehetővé tette a könyvek nagy példányszámú és olcsóbb megjelenítését, amelyek így szélesebb olvasói bázist is elérhettek. A könyvek témájukat tekintve is megújultak, a világi témájú tartalmak kezdték kiszorítani a vallási tartalmakat.

Felértékelődött a gyermek jelentősége az állam és a család számára, mindkét fél intenzívebb figyelemmel fordult a gyermekek nevelését és képzését illető kérdések felé. Mind az állam, mind pedig a középosztály a hasznosság igényével lépett fel a gyermekek nevelését illetően. Az állam a hozzá lojális, szorgalmas, megbízható alattvaló képzését tartotta kívánatosnak, míg a középosztály tagjai a gyakorlati életben hasznosítható tudást tartották egyre inkább fontosnak. A gyermekek számára megjelent új médiumot – a gyermekkönyvek piacát – is igyekeztek a hasznosság szempontjából megítélni, és céljaikra felhasználni.

Már az I. Ratio Educationis is hangsúlyozta a testi és szellemi nevelés mellett az erkölcsi nevelés fontosságát. A tanügyi rendeletben kiemelték, hogy az állam boldogítására alkalmas polgár egészséges, tanult és erkölcsös legyen. Az állam által megfogalmazott

normák és elvárások kerültek bele a könyvekbe: ezek az elvárások érintették az egészség területét és az egymással együttélés követelményeit is. A felvilágosodás értelemben vetett hite tükröződik itt vissza, miszerint lehet erkölcsi alapvetéseket értelemre hatóan átadni és megtanítani.

Az I. Ratio Educationis egyik eredményeként új típusú ábécés- és olvasókönyveket írtak. Ezen tankönyvek az olvasás tanulásán és gyakorlásán túl szocializációs feladatot is elláttak, mivel az olvasmányok szereplői a tevékenységeik, a viselkedésformáik és a jellemvonásaik által iránymutatásul szolgáltak az olvasók számára. A gyermekeknek szánt morális-erkölcsjobbító történetek világosan megfogalmazták a helyes, illetve a helytelen viselkedéssel kapcsolatos elvárásokat, ezek pedig végső soron a korszak gyermekképéről adnak számot.

A kutatás keretei, forrásai és helyszínei

Fehér Katalin három fő témakörbe csoportosította a 18. század utolsó harmadának és a 19. század első éveinek gyermek- és ifjúsági olvasmányul szolgáló könyveit: a vallási nevelést segítő művek, az erkölcsi nevelést támogató munkák, illetve a tudományos ismereteket nyújtó, nem iskolai használatra szánt könyvek (Fehér, 2000.). A különböző csoportok közül a morális neveléssel kapcsolatos művek alkották a gyermekeknek szánt olvasmányok legnagyobb részét.

A kutatás elején feltérképeztük azokat a kiadványtípusokat, amelyekben megtalálhatóak a gyermekeknek szóló moralizáló történetek. Úgy találtuk, hogy a gyermekkönyveken kívül az iskolai és a házi használatra szánt olvasókönyvek, tankönyvek és egyéb kiadványok, úgy mint a periodikák is tartalmazzák a megjelölt körbe tartozó olvasmányokat. Mivel az előzetes felmérésünk alapján az iskolai használatra és az otthoni, nem csak tankönyvi használatra szánt könyvek szövegtömegük nagy hasonlóságot mutatott, célszerűnek látszott ezen könyvtípusok mindegyikének a kutatásba való bevonása. A kétféle könyvtípus vizsgálatát indokolta az is, hogy 1848-ig az iskolai, illetve magánhasználatra szánt könyveket, olvasó- és tankönyveket nem lehetett elválasztani a szorosabb értelemben vett „irodalmi” munkáktól (Szondy, 1932, 401. o.). A vizsgálódás középpontjába azon moralizáló művek kerültek, amelyek a gyermekeket azok mindennapi környezetében – otthon, illetve iskolában – ábrázolják. Elsődleges forrás gyanánt a gyermekeknek szánt tankönyvi és nem

tankönyvi jellegű olvasmányoknak az 1777 és 1830 közötti időszakból kiválasztott darabjai szolgáltak.

A Fehér Katalin-féle felosztás szerinti gyermekirodalmi művek csupán a 19. század első évtizedében jelentek meg a magyar könyvpiacra. A 18. század utolsó harmadából elsősorban tankönyvek és fordítások álltak a rendelkezésünkre. A minta kiválasztása során azokra a művekre koncentráltunk, amelyek a 6-10 éves korosztálynak, vagy az alsófokú iskolai oktatásban részt vevők számára készültek. A korosztály meghatározását az teszi indokolttá, hogy ezáltal a vizsgálatba a tankönyvi és nem tankönyvi művek esetében a hozzávetőlegesen azonos korcsoportnak készült munkák kerülhettek.

A vizsgálati minta kiválasztásakor a nem tankönyvi műveket illetően Pócsi Katalinnak a magyarországi erénytani irodalomról készített összeállítására (Pócsi, 2012) és Drescher Pál gyermekirodalmi könyvének bibliográfiai részére (Drescher, 1934) támaszkodtunk. A tankönyvek esetében Petrik Géza könyvészetét használtuk (Petrik, 1888–1892).

A dolgozatban ismertetett művek szerzőinek élete, pedagógiai – adott esetben irodalmi – munkássága a korabeli sajtóközlemények, illetőleg Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* lexikonjának (Szinnyei, 1891–1914), és további életrajzi lexikonok, monográfiák alapján került ismertetésre. A korabeli folyóiratokban, periodikákban megjelent közlemények, recenziók felhasználásával árnyaltuk a korszak bemutatását.

Az elsődleges források feltárásához a kutatást az Országos Széchényi Könyvtárban, az Országos Pedagógiai Könyvtárban és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében folytattuk. A szakirodalom kutatását a fentebb megnevezett könyvtárakon túl a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, illetve az Egyetemi Könyvtárában végeztük. Külföldi szakirodalmat az ERIC és a JSTOR adatbázisokban is kerestünk. A korabeli periodikák átnézéséhez az eredeti, könyvtári példányokon kívül igénybe vettük az Arcanum Digitális Tudománytárat is, amelyet használtunk a további szekunder források feltárására is. A Hungaricana adatbázist szintén használtuk a szakirodalom keresésére, illetve az abban található digitalizált iskolai értesítők alkalmat nyújtottak néhány iskolai könyvtár állományának áttekintésére.

A dolgozat kutatási módszerei, kutatási stratégiája

Jelen téma azon neveléstörténeti kutatásokhoz kapcsolódik, amelyek alapvetően a neveléstörténet hagyományos módszereivel elemzik a gyermekirodalom kiválasztott műveit, a kutatási kérdések megalkotásához azonban a Grounded Theory módszerének Glaser-féle típusát hívtuk segítségül.

A kvalitatív módszerek a 20. század utolsó két évtizedétől kezdődően egyre inkább helyet kaptak nemcsak a külföldi, de a hazai neveléstörténeti kutatások során is. A Grounded Theory (*GT, alapozott elmélet, megalapozott elmélet*) megalkotása Glaser és Strauss nevéhez kötődik, akik 1967-ben jelentették meg a kvalitatív kutatási módszereket megújító könyvüket (Glaser és Strauss, 1967). A szerzőpáros tagjai munkájukkal ezzel „megteremtették a szisztematikus kvalitatív adatelemzés alapjait” (Mitev, 2015, 95. o.).

A GT „nem adatfelvételi, hanem -elemzési stratégia” (Mitev, 2015, 99. o.). A Grounded Theory egy módszertan, vagyis a kvalitatív kutatásokon belül nem egy pontos eljárási lépéseket tartalmazó konkrét módszer, amely lépéseket egymás után követhetünk ahhoz, hogy az adatok kiértékeljük, mint ahogy az a kvalitatív tartalomelemzés esetében történik.

„A grounded theory alapvető szerepe olyan új elmélet megalkotása, amely magyarázatul szolgál az egyéni vagy kollektív tapasztalatok összefüggéseire.” (Mitev, 2015, 95. o.) A GT az adatokhoz való bizonyos fajta hozzáállást fejez ki, illetve a kvalitatív adatok szisztematikus kiértékelésének az eljárása annak érdekében, hogy a kutató egy kevésbé ismert kutatási területet leírjon, illetve elméletet vagy típust alkothasson. A Grounded Theory tehát egyfajta használati útmutató, amely segítségével megalkotható egy elméleti modell.

A megalapozott elmélet egyik nagy újdonsága az volt, hogy szakított azzal a kutatási felfogással, amely szerint az adatgyűjtés és az adatok elemzésének folyamatát egymástól szigorúan elkülönítve lehet csak végezni (Charmaz, 2003; idézi: Mitev, 2012). Az adatok gyűjtése és azok interpretálása történhet egymással párhuzamosan, illetve új adatok vagy éppen ötletek felmerülésekor a folyamat akár többször is megismétlődhet. Maga az elmélet az adatok elemzéséből és értékeléséből fejlődik ki, azaz a Grounded Theory használata során a kutató az adatok gyűjtésével és elemzésével próbál egy új elméletet megalkotni.

Glaser úgy tartotta helyesnek, hogy „a kutatási probléma a kutatási folyamat során konkretizálódjon” (Mitev, 2015, 96. o.). Ennek szellemében elvetette az előzetes ismereteket

is, azt szerette volna, hogy minden, a kutatással kapcsolatos kérdés az összegyűjtött adatokból, azok elemzéséből formálódjon meg. Ugyanezen ok miatt utasította el a deduktív logikát. Glaser úgy vélte, hogy „a *grounded theory* célja az elmélet létrehozása, és nem pedig annak igazolása” (Charmaz, 2003; idézi: Mitev, 2015, 96. o.).

Az elméletképzés a rendelkezésre álló adatokból kiindulva, vagyis induktív úton történik. Az adatok gyűjtését az azok elemzésén alapuló kategóriaképzés követi, amelyekből különféle összehasonlítási eljárások alapján idővel kibontakozik az elmélet. Az elemzési folyamat egyes fázisai – az adatok kinyerése, azok elemzése és az elméletképzés – nem lineárisan követik egymást, hanem körkörezen, egymást váltva történnek meg egészen addig, amíg az elméleti telítődést el nem érjük, azaz amíg az újabb adatokból már nem kapunk új eredményt.

Az elemzésünkhöz elméleti mintavétellel az 1777 és 1830 közötti időszakból választottuk ki a tankönyvi és gyermekirodalmi műveket. Míg a 18. század utolsó harmadából inkább tankönyvek (ábécéskönyvek, olvasókönyvek), a 19. század első feléből immáron iskolai és házi használatra készített könyvek is a rendelkezésünkre álltak. Mivel a kutatás az írott művek gyermekszemléletének vizsgálata köré épült, a vizsgált szövegekben a gyermekekre, illetve a személyükhöz kötődő jelenségekre fókuszáltunk. Az elemzés egységét a gyermekszereplők képezték, velük kapcsolatban gyűjtöttük ki a szövegekből az adatokat. A kategóriák megalkotása közvetlenül az adatokra támaszkodva történt. Ebben követtük Glaser, illetve Kathy Charmaz elméletét, utóbbi megfogalmazása szerint az adatokra nem kell előzetes elképzeléseket vagy elméleteket ráerőltetni, hanem az elmélet megformálódása folyamata során „inkább az adatokból kiolvasott irányt próbálják követni” (Charmaz, 2013, 68. o.).

Az adatokat kategóriákba sorolva Excel-táblázatban rendszereztük. Az adatok egy csoportja arra a műre vonatkozott, amelyben a szereplő feltűnt, ezek lényegében a mű könyvészeti adatai. A következő adatsort a szereplő ún. 'demográfiai jellemzőit' tartalmazta (nevét, életkorát, nemét, lakhelyét). Rögzítettük a szülőkkel kapcsolatos információkat is (társadalmi státusz, foglalkozás, tulajdonságok, milyen típusú tudást ad át gyermekének). Jegyzéket készítettünk a szereplő tulajdonságairól, és a táblázatba felvettük azt is, hogy mi történt a szereplővel (ok – okozat – következmény).

A következő lépésben átnéztük a kategóriákat és azok egymással való viszonyát. A kategóriák közül kiemeltük azokat, amelyek kiugróan nagy elemszámot tartalmaztak

(tulajdonságok, jövőbeli beválás), illetve megjelöltük azokat a kategóriakapcsolatokat, amelyeket magyarázatra szorulóknak találtuk. A kutatási kérdéseket ezen kiemelt kategóriák, illetve kapcsolatok leírása, magyarázata köré szerveztük.

A kutatás főbb eredményei

A felvilágosodás korában újszerű világértelmezési próbálkozás zajlott. Felértékelődött a tudomány, és egyúttal a ráció szerepe is. Új tudományágak születtek, amelyek már nemcsak leírták, de magyarázatot is próbáltak adni a világ jelenségeire. A diszciplínák átalakulása mellett egyéb változások – úgy mint gazdasági, oktatási, technikai – is lezajlottak, amelyeknek a szekularizáció folyamata adott keretet. Az európai abszolutista államok több feladatot átvettek az egyháztól, hangsúlyossá vált a hasznosság felőli szemlélet, változtak az oktatási tartalmak. Az oktatás elvált a kora újkorban még jellemző vallási irányultságtól, az iskoláztatás átkerült az állam feladatkörébe. Az újonnan létrehozott oktatási intézmények célja az volt, hogy a gyermekek legalább az általános alapismereteket megszerezzék. Mind Poroszországban, mind pedig Mária Terézia uralkodása idején a Habsburg Birodalomban bevezetésre került az általános tankötelezettség, amely által lehetővé vált az alattvalók egy korai, különösen fogékony életszakaszban történő kontrollálása, irányítása.

Az európai kultúrkörben a 17. század közepétől szemléletváltás ment végbe, módosult az elképzelés a tudomány és az irodalom szerepével kapcsolatban. Az irodalom társadalmi szerepe, jellege megváltozott. A művek szekularizációja azok tartalmiságát illetően a 18. század második felében kezdődött meg, amikor is a vallásos tematika visszaszorult. Megváltoztak az olvasási szokások: egy mű ismétlődő olvasása helyett több könyvet olvastak el egyszer, maga az olvasás pedig idővel kulturális elfoglaltsággá alakult át. Azt, hogy az emberek változatos témájú könyvekhez immáron megfizethető áron jutottak hozzá, a nyomdaipari újításoknak, az olcsóbb előállításnak volt köszönhető.

Míg a 18. század közepéig a nevelési és oktatási törekvések középpontjában az üdvösség elsajátítása és az ezt elősegítő életvitel, valamint a gyermek saját társadalmi helyzetéből való kötelességeinek megismerése, illetve azok betartása fontosságának belátása állt, addig a század második felére ez megváltozott: a gyermeknek és ifjainak írott fikatív szövegek hatékony eszközévé váltak az új polgári társadalom megalapozásának (Hermann, 2005).

1777-től adták ki azokat az ábécés- és olvasókönyveket, amelyek az I. Ratio Educationis alapján íródtak; Felbiger könyvét, amelynek fordítását Révai Miklós készítette el, a katolikus alsófokú iskolákban egészen a 19. század közepéig használták. 1846-ban Peregriny Elek készített a kormány megbízásából egy új olvasókönyvet, ezzel együtt „Révai ábécéje 1852-ig volt használatban” (Adamikné Jászó, 1990, 209. o.).

Mivel Felbiger ábécés- és olvasókönyvének mint hivatalos állami tankönyvnek a használatát az evangélikus és a református népiskolák elvetették, ezért a protestáns iskolák számára új tankönyveket írtak. Ezekben eredeti szöveg csak kevés volt, javarészt a protestánsok is a Felbiger-féle tankönyvek forrásait használták fel. A nagymértékű átfedtség miatt az iskolai ábécés- és olvasókönyvek felekezeti hovatartozástól függetlenül viszonylag homogén szöveggörpusszal rendelkeztek, amelynek oka véleményünk szerint az originalitás hiánya volt. Azoknak a moralizáló történeteknek a gyökerét, amelyek a tankönyvekbe bekerültek, Rochow-nál és Campé-nál találjuk meg.

A kutatás során hét kutatási kérdést igyekeztünk megválaszolni.

1. Hogyan viszonyultak a könyvhöz a vizsgált korszak műveiben?

A felvilágosodás pedagógusai úgy vélték, a nevelés hatékonysága fokozható azáltal, hogy a nevelésbe bevonják az iskolán kívüli létet is, ennek az elképzelésnek nagyon is megfelelt az akkor egyre szélesebb körben elterjedő könyv felhasználása a gyermekek neveléséhez. A könyvek kiválasztásába a gyermeknek nem volt beleszólása, azt a tőle magasabb pozícióban álló személy (apa, tanító, esetleg plébános) végezte el a számára. A könyvet nagy becsben tartották, és a gyermekek lényegében úgy forgatták, mintha tankönyv lenne. Az 1820-as évekből találtunk olyan könyvet (*Der Jugendführer*), amelyben a könyvet már mint hétköznapi használati tárgyat adták a gyermekek kezébe. A vizsgált korszak második felére ezzel az ismeretközlésen túl megjelenik a szórakozás, szórakoztatás igénye a könyvvel szemben a fiatalabb korosztály esetében.

2. Milyen emberi tulajdonságokat tartanak fontosnak az olvasmányokban?

Az olvasók az erkölcsnemesítő történetekben a bemutatott helyes vagy helytelen viselkedésmódok által szembesülhettek a társadalom számára kívánatos, illetve elítélendő

jellembeli és viselkedési formákkal. A történetek általában már a címükben is jelezték a kérdéses tulajdonságot, amelyről szóltak, a végén pedig röviden összefoglalták a tanulságot. A felvilágosodás képviselői azt a nézetet vallották, hogy az erkölcsileg helyes viselkedés gátja gyakran a tudás hiánya (Schelander, 2013). Azért, hogy ezt a tudást megadják, sorolták fel újra és újra azokat az elsősorban pozitív, másodsorban negatív jellemzőket és cselekedeteket, amelyek a gyermekeket majdan a saját tetteikben követniük kell.

Megnéztük a vizsgálatba bevont könyveket az alapján, hogy milyen tulajdonságokkal ruházták fel a gyermekszereplőket. A fiúkkal és a lányokkal szemben támasztott elvárások az általunk vizsgált korszakban vegyes képet adtak. Voltak ugyan olyan területek, ahol hasonló követelményeket, illetve elvárásokat fogalmaztak meg a két társadalmi nem tagjaival szemben, mint például a szülő és a tanár – vagyis a feljebbvalók – iránti tisztelet és hála, és itt kell megemlíteni a megfelelő egészségi állapotot is mint mindenkitől egyaránt elvárt hogylétet. Azt tapasztaltuk, hogy a lányokkal szemben szigorúbbak voltak a viselkedést illető elvárások, míg a fiúk viselkedését illetően inkább voltak toleránsak a szülők. A lányok számára – a fiúgyermekkel ellentétben – megmaradtak a korábbi feladatok: feleség, házvezetőnő, anya. A korai polgári emancipációs program rájuk tehát nem vonatkozott, de idővel ezekhez kapcsolódtak a gyermekek nevelése, képzése körüli teendők is (Hermann, 2005).

A vizsgált könyvek alapján úgy tűnik, hogy leginkább általános jellegű tulajdonságok azok, amelyeket a gyermekektől elvártak. Fontos megjegyezni, hogy a könyvekben a gyermekeket és a felnőtteket legtöbbször hasonló tulajdonságok jellemezték. Az állami tankönyvekben – és esetenként a magánhasználatú könyvekben is – fontos volt a tekintélyelvűség, a szülők, tanárok kéréseinek, utasításainak a teljesítése. A feljebbvalóknak tartozó engedelmességen túl fontos „társaságbeli tulajdonság” a másik emberrel való helyes kapcsolat fenntartása, elvárt viselkedési norma volt többek között az, hogy megsegítsék egymást, ha bajba kerülnek. A másokkal való jó kapcsolat kialakításához, fenntartásához kapcsolódó tulajdonságok kiemelten fontosnak tűnnek a moralizáló könyvek alapján. Általában elmondható, hogy a megfelelő mérték megtalálását, és az összes rossz tulajdonság kijavítását várták el az olvasótól.

3. Mi jellemzi a vizsgált könyvek alapján a korszak gyermekszemléletét?

A vizsgált fikatív történetek alapján úgy találjuk, hogy a gyermekképet a társadalmi státusz és az íróra ható nevelési eszmék határozták meg leginkább. Vannak általánosan elvárt tulajdonságok a gyermekekkel szemben mint az engedelmesség és a szülő tisztelete.

A történetek szerzői abból indultak ki, hogy a célirányos nevelésnek hála, a gyermekekben kialakul a megfelelő viselkedés. Az ember nevelhetőségébe, formálhatóságába vetett optimizmus tükröződik vissza akkor, amikor a gyermek vagy felnőtt belátva hibáit, változtatni tud magatartásán – Armbruster, Glatz. Campénál a gyermek kiszolgáltatott, a felnőttektől függő lény. Lánghy István könyve alapján a gyermek kisebb korában még tanulatlan, irányításra szoruló személy.

A magánhasználatú könyvekben – így Campe és Glatz munkáiban is – a jól nevelt gyermekek vidámak, egészségesek és barátságosak, az emberek kedvelik őket. Salzmann filantropista intézetében dolgozó Jakob Glatz könyveiben különösen bensőséges a viszony a családtagok között. Ennek háttere lehet, hogy Christan Gotthilf Salzmann egy nagy család mintájára dolgozta ki nevelőintézetének működését.

Márton István (1829) nevelésről vallott elvei a kora újkori protestáns nevelési elvekkel mutat szoros kapcsolatot. Hangsúlyozottan jelenik meg nála az, hogy a gyermek engedelmességgel tartozik a feljebbvalóinak. A szülők Isten törvényes képviselőiként vannak jelen a gyermek életében. A vizsgált szövegek alapján úgy tűnik, hogy a protestáns iskolai könyvekben a gyermeknek a feljebbvalójának (szülő) kell megfelelni, a magánhasználatú könyvekben inkább a közösségnek. Ebben a tekintélyelvű nevelési rendszerben a szülő és az előljáró szerepe egybemosódik (lásd. Márton István, Kováts-Martiny Mihály könyveit).

4. A pozitív és negatív tulajdonságok, illetve viselkedés hogyan befolyásolják az emberek életét?

A gyermek taníthatóságába vetett bizalom (*Bildungsoptimismus*) adja az alapját annak a hitnek, hogy a gyermekkor a felnőttkori életre való felkészülés fontos és elengedhetetlen ideje, amit minél jobban meg kell tervezni, és minden lehetséges úton-módon befolyásolni kell. Hogy ez miért ennyire fontos, az kiderül abból, ahogyan a könyvekben felnőtteket ábrázolják. A gyermekkönyvek felnőttképe egyértelműen visszatükrözi, hogy milyen korabeli elképzelések voltak a megfelelően felnevelt egyénekről. A tulajdonságok itt is feltűnő

hasonlóságot mutatnak a gyermekek jellemzőivel, annyi különbséggel, hogy a felnőttek esetében világosan megtudja az olvasó, hogy milyen sorsa lesz: tevékeny, boldog és elégedett vagy pedig rossz, szenvedésekkel teli.

Az emberre káros tevékenységek okozta veszélyekre is figyelmeztetnek a kor moralizáló történetei. A testi sérüléseket, betegségeket vagy akár a halált sokszor a gyermeki engedetlenség következményeként ábrázolják. A fegyelmezetlenség következményei között tehát többször olyan kimenetel szerepel, amikor is visszafordíthatatlan károsodást szenved el az elkövető. Ezek a példázatos történetek így módon az ifjú olvasónak a büntől való elijesztését is szolgálták.

Egyáltalán nem volt mindegy, hogy valaki önhibájából vagy önhibáján kívül került bajba, mivel máshogy álltak hozzá az emberek: a bajba jutottat csak akkor volt kötelessége támogatniuk, ha az nem tehetett a sorsának rosszra fordulásáról.

5. A gyermekeknek készült olvasmányanyagokban megrajzolt jövőkép mennyiben feleltethető meg az egyéni és a társadalmi hasznosságnak?

Az olvasmányok alapján az alábbi tényezők határozzák meg a gyermekek jövőjét:

- a pozitív, illetve negatív tulajdonságok, jellemvonások,
- a környezetétől szükség esetén kap-e segítséget, támogatást,
- a munkára való készség, képesség,
- az otthoni nevelés,
- az egészségi állapot.

Az olvasók előtt felvázolt jövőkép az alábbi szegmensek mentén elemezhető:

- a vagyoni helyzet (elszegényedés/meggazdagodás)
- a társas kapcsolatok alakulása (elmagányosodás/közösségbe való befogadás)
- az egészségi állapot (betegség, halál/egészség)
- az isteni igazságszolgáltatás (Isten áldása/átka)

Az elemzett történetek alapján a baj, ha bekövetkezik, kihatással van legalább egy szegmensre a fenti tényezők közül. Ugyanez vonatkozik a pozitív viselkedésre és a pozitív tulajdonságokra is.

A moralizáló történetek alapvetően a hasznosság felől közelítik meg a gyermekek viselkedésének, cselekedeteinek a megítélését. A jó magaviselet és a türelmes, mindent elviselő attitűd egyik jutalma a társadalmi siker, beválás. A család, illetve helyi közösség szintjén, vagyis az emberek közvetlen életterében ez lényegében annak a problémának a felvetését jelenti, hogy szükség esetén a családtagok, ismerősök vajon segítik-e vagy nem a bajba jutottat. Az erkölcsileg elítélendő viselkedés következménye az elszegényedés, illetve a társadalmi pozíció elvesztése (kiközösítés) volt. A társadalmi rend fenntartásához fegyelem kellett, amely megteremtésének a részét képezte a gyermek betörése. Fontos volt kialakítani, tudatosítani az emberekben, hogy a személyes szempontjaikat a háttérbe helyezve a közösség érdekeire legyenek elsősorban tekintettel. Az, hogy valaki kívül került a társadalmon, a létbizonytalanságához vezethetett.

A moralizáló könyvek célja végső soron az olyan jellemű emberek kinevelése volt, akik majdan a munkájuk által biztosítják a saját maguk és családjuk megélhetését, és emellett hajlandóak segíteni a környezetüknek. A közösségeket (a *társaságokat*) állami szinten a törvények szabályozzák, de a helyi közösségek szintjén is megjelennek az elvárt viselkedési normák. A moralizáló történetek alapvetően ezekhez a közösségi normákhoz adnak útmutatást. Mind az ábécéskönyvek történetei, mind pedig az olvasókönyvekben pontokba szedetten megfogalmazott elvárások az embernek saját maga és a társadalom (*társaságok*) többi tagja iránt két dologról szól: egyrészt a munkaképesség kialakításáról és megőrzéséről, amit a megfelelő egészségi állapot és a szorgalom alapoz meg, másrészt pedig arról, hogy honnan lehet segítséget kapni, amennyiben valaki munkaképtelen állapotba kerül.

Arra a kérdésre, hogy miért pont a kis közösségek feladata a bajba került, vagyis a munkaképtelenné vált ember támogatása, úgy véljük, a válasz az, hogy a szociális ellátórendszer a 18–19. század fordulóján még nem épült ki, az állam ebből adódóan még nem vette át a rászorulókat támogatását, ezt a feladatot a közösségekre ruházta át. Ha valamilyen ok miatt – baleset, betegség avagy öregség – az egyén nem volt munkaképes, leginkább a közvetlen környezetére számíthatott. Fontos volt emiatt, hogy az emberek egymással megfelelő szociális kapcsolatokat alakítsanak ki. Olyan tulajdonságokkal igyekeztek tehát felruházni a gyermekeket (pl. szorgalom, figyelem, rendszeret, segítőkészség és az egészség megóvása), amelyek megalapozták azt, hogy minél kevésbé szoruljanak rá másokra, viszont segítsék a rászorulókat.

6. A szülők milyen szerepet játszanak a gyermekeik nevelésében?

Kétféle szülőtypus tűnik fel a könyvekben.

A tekintélyelvű szülő

Az autoriter szülők a szabályok betartását és engedelmességet követelnek a gyermekeitől. Az állami tankönyvek olvasmányanyaga iskolatípustól függetlenül a tekintélyelvű szülőtypust ábrázolta. A szülő irányítja a gyermekét, bizonyos távolságtartással kezeli őt. Az apa és az anya legtöbbször a hitbéli kérdésekről magyaráznak gyermeküknek. A szülők hasonló szerepet töltenek be otthon, mint az iskola, és elsősorban a vallási nevelésben van szerepük.

A gyermekét magához közel engedő szülő

A gyermekét magához közel engedő szülő szerepének az autoritatív nevelési stílus feleltethető meg a leginkább. A szülők a magánhasználatú könyvek történeteiben már nem azért korlátozzák a gyermekeket, hogy a hatalmukat önkényesen gyakorolják felettük, hanem a tiltások során utódaik érdekeit tartják szem előtt.

A kétféle szülői attitűd megmutatkozik a nevelés területén is. A gyermekükhöz közel álló szülők részint gondolkodási gyakorlatokkal igyekeznek fejleszteni utódaik értelmi képességeit, ezen felül szívesen adnak magyarázatot azok kérdéseire. A gyermeküket távolságtartással kezelő szülők esetében ez a fajta otthoni tanítás elmarad, vagy legalábbis a tankönyvi és vallási ismeretek átadására korlátozódik. A házi használatra szánt könyveket a kisebb gyermekek általában valamelyik szülővel, esetlegesen a házi tanítójával együtt olvassa. A könyvek tehát nemcsak a gyermek számára nyújtanak eligazítást, hanem a szülő részére is. Történeteik révén felhívták a figyelmet azon veszélyekre, amelyek a kisebb gyermekekre leselkedtek.

A szülők többfajta szerepben feltűnnek az olvasmányokban. Ezen szerepek közül a legfontosabbak az alábbiak:

A szülő mint gyermekének tanítója

A fiktív nevelési helyzeteken túl a könyvek számos kitalált oktatási helyzetet is tartalmaznak, ahol valamelyik szülő tanítja a gyermekét. Jellemző módon a magánhasználatra szánt könyvek azok, ahol összetettebb ismeretátadásra kerül sor. Az állami, iskolai

könyvekben inkább az egyszerűbb életkörülmények között élő családok az alpműveltséggel kapcsolatos információkat osztják meg gyermekeikkel. Ahhoz, hogy a szülők tanítani tudják a gyermekeiket, nekik is rendelkezniük kellett azzal a tudással, amit a gyermekeiknek átadnak.

A szülő mint az erkölcsi értékekre nevelő személy

A gyermekük erkölcsi nevelésében a szülők fontos szerepet játszanak, a könyvbeli szülők számára alapvető feladatuknak tartják a gyermekeik erkölcsi nevelését, és általában mindkét szülő kiveszi a részét ebből. A felelősségük annál is nagyobb, mivel a szülők látják előre, milyen sors vár a gyermekükre, amennyiben vétene a társadalom erkölcsi törvényei ellen.

A szülő mint a mindennapi létre nevelő személy

A szülők a polgári létre készítik fel a gyermekeiket: hozzá kell tehát szoktatni a gyermekeket a munkához, és ebben vagyoni állapottól függetlenül a szülőknek is felelősségük, feladatuk van.

7. Milyen nevelési módszerek jelennek meg a könyvekben?

A felvilágosodás kori olvasmányokban a büntetés nem mint a nevelés tudatos eszköze jelenik meg, hanem mint a helytelen viselkedés sorsszerű következménye (Wiedemann, 1979.). A hibás viselkedést a magánhasználatú könyvekben a legtöbbször nem büntették meg, a büntetést maga a jellemhibából vagy a helytelen cselekedetből adódó negatív következmény jelentette

A szülők általában nem kényszerülnek büntetni a gyermekeiket, mivel a figyelmetlenségből, szófogadatlanságból adódó következmény miatt a gyermekek jobban vigyáznak a jövőben. A büntetés többnyire az, hogy a gyermekek szembesülnek a saját tetteik következményeivel.

Az alkalmazott módszer értékelése és a téma további kutatási lehetőségei

A kutatás újszerűségét adja, hogy a felvilágosodás pedagógiai eszméinek a rekonstruálásába bevonta a korszak gyermekeknek szánt prózai műveinek a vizsgálatát. A disszertációban tankönyvi és magánhasználatú, az olvasásgyakorlást segítő könyvek alapján

térképeztük fel a magyarországi felvilágosodás gyermekszemléletét. A kutatás egyik kiemelt eredménye volt annak a felismerése, hogy a tankönyvi anyagok az állam szociális területen való hiányos szerepvállalását igyekeztek pótolni azzal, hogy felhívták a figyelmet a szociális kapcsolatok, beilleszkedés fontosságára, és arra, hogy az arra érdemes rászorulókat a közösség megsegítse. Úgy találtuk, hogy a gyermekkép esetében az olvasmányok között a különbséget jellemzően a szerző által követett nevelési elképzelések és az adott könyv társadalmi célcsoportja együttesen határozták meg. A kutatás az új források felhasználásával közelebb vitt a kor gyermekszemléletének a megértéséhez, árnyalta a felvilágosodás kori nevelésről való ismereteket.

A kutatás újszerűsége abban rejlik, hogy igazolta, hogy valóban nyerhetőek ki adatok az oktatáshoz nem szorosan köthető szövegekből is.

A *Grounded Theory* nagyobb kutatási szabadságot adott: a témát kötöttségek nélkül tudtuk feldolgozni, a forrásokat a kutatás során folyamatosan, a felmerülő kérdések mentén bővíteni lehetett, a szövegekből kinyert adatok, illetve a kategóriák összehasonlítása alapján újabb szempontokat tudtunk a vizsgálatba bevinni. Az alapozott elméletet a Glaser-féle felfogás alapján használtuk a kutatási kérdések megalkotásához, mivel úgy véltük, hogy ez a módszer hozzájárulhat ahhoz, hogy új megközelítéssel foglalkozzunk a gyermekeknek szánt művekkel. Az így megfogalmazott kutatási kérdések véleményünk szerint releváns módon írták körül a témát. Úgy találtuk, a *Grounded Theory* által nyújtott kutatói szabadság lehetővé tette azt, hogy újfajta szempontból közelítsünk a gyermeki olvasmányok témájához.

Az elemzett gyermeki irodalmi szövegek alapján feltártuk a korabeli gyermekkép és szülőkép néhány elemét. A téma számos további kutatási irányt hordoz magában: A vizsgálat időkeretének bővítésével összevethető a felvilágosodás gyermekképe a romantika korának gyermekképeivel. Fontos művelődéstörténeti adalékkal szolgálhat a könyvek célcsoportok szerinti vizsgálata is, így a könyvek gyermekszemlélete összehasonlíthatóak a felekezeti megoszlás szerint is. Új eredményeket hozhat a könyveket más szempontú vizsgálata is, úgy mint az idealizált tanítóképek vagy az illusztrált könyvek esetében azok képi anyagának a vizsgálata.

Felhasznált irodalom

Adamikné Jászó Anna (1990): Az olvasástanítás aktuális problémái, történeti áttekintéssel. *Magyar Nyelvőr*, **114.** 3–4. sz. 205–224.

Baska Gabriella, Hegedűs Judit és Nóbik Attila (2013, szerk.): *A neveléstörténet változó arcai: A múlt értékei, a jelen kihívásai és a jövő.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Charmaz, K. (2013): Lehorgonyzott elmélet. In: Bodor Péter (vál.): *Szavak, képek, jelentés: kvalitatív kutatási olvasókönyv.* 60–94.

Drescher Pál (1934): *Régi magyar gyermekkönyvek: 1538-1875.* Magyar Bibliophil Társaság, Budapest.

Erdélyi Gabriella (2019): Esterházy Anna Júlia mint testvér és feleség. In: Lukács Anikó és Tóth Árpád (szerk.): *Az érzelmek története: A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2017. évi gyöngyösi konferenciájának tanulmánykötete.* Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 157–175. (Rendi társadalom – polgári társadalom ; 31.)

Ewers, H.-H. (2000): Was ist Kinder- und Jugendliteratur? Ein Beitrag zu ihrer Definition und zur Terminologie ihrer wissenschaftlichen Beschreibung. In: Lange, G. (Hrsg.): *Taschenbuch der Kinder und Jugendliteratur.* Bd. 1. Schneider, Baltmannsweiler. 2–16.

Ewers, H.-H. és Seibert, E. (1997, szerk.): *Geschichte der österreichischen Kinder- und Jugendliteratur von 1800 bis zur Gegenwart.* Buchkultur, Wien.

Fehér Katalin (1999): *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Fehér Katalin (2000): Magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági könyvek a felvilágosodás korában. *Magyar Könyvszemle*, **116.** 1. sz. 89–94.

Glaser, B. G. és Strauss, A. L. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research.* Aldine, Chicago.

Glatz Ferenc (1997): A gyermek: az emberszemléleti a történetírásért. *História*, **19.** 5–6. sz. 3–5.

Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2005): *Gyermekkor: Nézőpontok, narratívák*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Hermann, U. (2005): Kulturelles Leben und seine Medien: Kinder- und Jugendliteratur. In: Hammerstein, N. – Hermann, U. (Hrsg.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte: 18. Jahrhundert: vom späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800*. C. H. Beck, München. 485–498.

Hopfner, J. (1990): *Mädchenerziehung und weibliche Bildung um 1800: im Spiegel der populär-pädagogischen Schriften der Zeit*. Klinkhardt, Bad Heilbrunn/Obb.

Kéri Katalin (2018): *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon: Nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással*. Kronosz, Pécs.

Kurucz Rózsa (2013): *Német nyelvű olvasókönyvek üzenete: Botschaft deutschsprachiger Lesebücher*. Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, Szekszárd. (Gyökerek és hajtások = Wurzeln und Triebe ; V.)

Labádi Gergely (2008): Az olvasással és írással kapcsolatos beállítódások a felvilágosodás kori oktatási-nevelési irodalomban. *Iskolakultúra*, **18**. 7–8. sz. 74–89.

Mitev Ariel Zoltán (2012): Grounded theory, a kvalitatív kutatás klasszikus mérföldköve. *Vezetéstudomány*, **43**. 1. sz. 17–30.

Mitev Ariel (2015): Grounded theory. In: Horváth Dóra és Mitev Ariel: *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Alinea, Budapest. 85–126.

Pócsi Katalin (2012): *Jegyzék a magyarországi erénytani irodalomról (XV-XIX. század)*. MTA ITI Hálózati Kiadvány, [Budapest].

Pukánszky Béla (2002): Gyermeküket tanító apák: Az apaszerep a 19. század pedagógiai irodalmában. *Iskolakultúra*, **12**. 3. sz. 5–15.

Pukánszky Béla (2005): *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Iskolakultúra, Pécs.

Schelander, R. (2013): Jakob Glatz als Pädagoge der Aufklärung. In: In: Fazekas, I. – Schwarz, K. W. – Szabó, Cs. (Hrsg.): *Die Zips: eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert: Leben und Werk von Johann Genersich (1761-1823)*. Institut für Ungarische

Geschichtsforschung in Wien, Wien. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien ; 5) 123–135.

Seibert, E. (2002): Deutsch-ungarische Jugendliteratur im josephischen Wien. In: Kriegleder, W. –Seidler, A. u. Tancer, J. (Hrsg.): *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pressburg*. ed. edition lumière, Bremen. 259–271.

Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában: Gyermekkép Magyarországon: 1868–1890*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szabolcs Éva (2011): *Gyermekből tanuló: Az iskolás gyermek: 1868-1906*. Gondolat, Budapest.

Szondy György (1932): A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora 1669–1848. *Protestáns Szemle*, **44.** 6. sz., 398–409.

Tomkowiak, I. (1993): *Lesebuchgeschichten: Erzählstoffe in Schullesebüchern: 1770–1920*. Walter de Gruyter, Berlin ; New York.

Whitehead, B. (1999): *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500 to 1800*. Garland, New York and London.

Wiedemann, I. (1979): *Herzblättchens Zeitvertreib: Alte Kinder- und Jugendbücher*. Verein der Freunde des Museums für Dt. Volkskunde, Berlin. (Kleine Schriften der Freunde des Museums für Deutsche Volkskunde ; 2)

Winkler, M. (2017): *Kindheitsgeschichte: Eine Einführung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

A szerzőnek az értekezés témájához kapcsolódó publikációs listája:

Tanulmányok könyvben, folyóiratokban, konferenciakötetekben és tanulmánykötetekben:

Döbrentei Gábor *A ' kis Gyula könyve* című műve két kiadásának összehasonlító elemzése. In: Fodor József Péter, Mizera Tamás és Szabó P. Katalin (szerk.): *A tudomány ekként rajzolja világát: irodalom, nevelés és történelem metszetei II.* Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2020. 166–187.

A gyermekek számára készült moralizáló történetek a 19. század elején mint a felnőttkori társadalmi szerepek előkészítői. In: Pelesz Nelli (szerk.): *Művelődés, műveltség, minőség.* Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, Szeged, 2020. 67–80.

A filantropizmus nevelési eszméinek megjelenése Jakob Glatz *Die frohen Kinder* című könyvében. In: Fodor József Péter, Mizera Tamás, Szabó P. Katalin (szerk.): *A tudomány ekként rajzolja világát: irodalom, történelem és nevelés metszetei I.* Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, ELTE BTK Doktorandusz Önkormányzat, Eszterházy Károly Egyetem, Budapest – Eger, 2019. 296–311.

Egy 19. század eleji német olvasókönyv (Jakob Glatz: *Vater Traumann*) vizsgálata filológiai- és tartalomelemzéssel. In: Koncz István és Szova Ilona (szerk.): *A 15 éves PEME XVII. PhD-konferenciájának előadásai.* Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület, Budapest, 2018. 324–334.

A lánynevelést támogató Erkölcsnemesítő beszédek: Sztankó-Csapliczky Lilla Iduna-fordítása. *Pedagógiatörténeti Szemle*, 2017. **3.** 3–4. 18–28.

Jakob Glatz gyermekkönyveinek magyar fordításai. In: Mikusi Balázs, Rózsafalvi Zsuzsanna és Sirató Ildikó (szerk.): *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés.* OSZK, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 65–78.

Konferencián bemutatott előadások:

Die Vorbereitung der Mädchen und Jungen auf die späteren sozialen Rollen durch die moralischen Erzählungen. Beobachtungen anhand ungarischer Texte

Moralische Erzählungen im späten 18. Jahrhundert. Übersetzung, Verbreitung und europäische Rezeption. Namur : Université de Namur, Faculté de Philosophie et Lettres, 2020

A gyermekek jövőképe a felvilágosodás korának iskolai és házi használatra szánt művei alapján

XX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Család a nevelés és az oktatás fókuszában
Debreceni Egyetem, Debrecen, 2020

A 19. század eleji gyermekkönyvek szülőszerepei

XXIII. Tavaszi Szél Konferencia. „Mi és a tudomány jövője”
Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 2020

A gyermekekkel szembeni elvárások változása a 19. század első felében

XIX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Neveléstudomány – Horizontok és dialógusok

Pécs, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, 2019

Paradigmák a 19. századi nőnevelésben: Két nőnevelőintézmény-vezető nevelési programjának és szépirodalmi munkásságának az összehasonlítása

Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete, Prevenció, intervenció és kompenzáció
Budapest: Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete (HERA), 2019

Nevelési célok és törekvések a 19. század első felének gyermekkönyveiben

VII. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia
Komárno, Szlovákia : International Research Institute, 2019

A filantropizmus megjelenése egy 19. század közepén íródott leánynevelő olvasókönyvben: Sztankó-Csapliczky Lilla: Erkölcsnemesítő beszélek

Országos Széchényi Könyvtár, Emlék – Emlékmű – Műemlék. Tudományos ülészek, Budapest, 2018

Nevelési törekvések a felvilágosodás kori és reformkori gyermekkönyvek olvasmányanyagában

XVIII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Kutatási sokszínűség, oktatási gyakorlat és együttműködések, 2018

A filantropizmus nevelési eszméinek megjelenése Jakob Glatz egyik gyermekkönyvében

„A tudomány ekként rajzolja világát” : Irodalom, nevelés és történelem metszetei

Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzat; Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat. Eger, 2017

Tessedik Sámuel személyének és iskolájának megjelenése egy 19. század eleji olvasókönyvben

XVII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Nyíregyháza, 2017

Die erzählende Mutter (Az elbeszélő anya), Die frohen Abende (Az elbeszélő atya)? Jakob Glatz gyermekkönyveinek magyar fordításai

Országos Széchényi Könyvtár, Tudományos ülészek, Fordítás, tolmácsolás, értelmezés, Budapest, 2016